

Yeni Türkiye

bu sayıda

54

türk dünyası özel sayısı II

devlet adamları, yöneticiler, işadamları, bilim adamları ve uzmanlardan 288 makale, inceleme ve araştırma **türk cumhuriyetleri**, AZERBAYCAN / KAZAKİSTAN / KIRGIZİSTAN / ÖZBEKİSTAN / TÜRKMENİSTAN / KUZHEY KIBRIS, **muhtar türk cumhuriyetleri**, KIRIM / DOĞU TÜRKİSTAN / TATARİSTAN / BAŞKURDİSTAN / ÇUVAŞİSTAN / SAHA, ALTAY, TUVA, HAKAŞ / GAGAUZ, **türk toplulukları-osmanlı ailesi-orta doğu**, ORTA DOĞU'NUN GENEL DEĞERLENDİRMESİ / İRAN TÜRKLERİ / IRAK TÜRKLERİ / SURIYE VE LÜBNAN TÜRKLERİ / KÜRTLER, **türk toplulukları-osmanlı ailesi-balkanlar**, BALKANLARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ / BULGARİSTAN TÜRKLERİ / BATI TRAKYA TÜRKLERİ / MAKEDONYA TÜRKLERİ / KOSOVA TÜRKLERİ / BOSNA HERSEK VE SANCAK / ARNAVUTLUK / MACARİSTAN, POLONYA, ROMANYA, **türk toplulukları-osmanlı ailesi-kafkaslar**, KAFKASLARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ / GÜRCİSTAN TÜRKLERİ / AHİSKA TÜRKLERİ / KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ / KUMUK TÜRKLERİ / NOGAY TÜRKLERİ / ÇEÇENİSTAN, **diğer türk toplulukları**, AFGANİSTAN TÜRKLERİ / TACİKİSTAN TÜRKLERİ / MOĞOLİSTAN TÜRKLERİ / KARAY TÜRKLERİ / DİĞERLERİ, **türk yerleşimleri**, BATI AVRUPA TÜRKLERİ / AMERİKA TÜRKLERİ / AVUSTRALYA TÜRKLERİ

Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla.

TÜRK TOPLULUKLARI-OSMANLI AİLESİ-ORTA DOĞU

Orta Doğu'nun Genel Değerlendirmesi

- Bilgehan Atsız Gökdağ* Türkiye'nin Dış Politika Ekseninde Orta Doğu'daki Türk Varlığı / 2175
Ersat Hürmüzlü Ortadoğu Türkmenleri / 2191
Serhat Erkmen Türk Dış Politikasında Ortadoğu Türkleri: Yeni Bir Stratejik Vizyon İhtiyacı / 2196

İran Türkleri

- Bilgehan Atsız Gökdağ* İran Türkleri / 2203
Aygün Attar Yeni Bir Çağ Kavşağında İran Türkleri / 2214
Nabi Kobotarian İran Türkleri / 2217
Abdülkadir Atıcı İran'da Yaşayan Bir Türk Topluluğu: Sungurlar / 2228
Hakan Boz İran'ın Unutulan Türkleri Kaşgaylar / 2236

Irak Türkleri

- Ersat Hürmüzlü* Irak Anayasasında Kerkük Çıkmazı / 2241
Suphi Saatçi Irak Türkmenleri / 2244
Mahir Nakip 2003 Yılından Bu Yana Irak Türkleri / 2258
Bilgay Duman 2003 Sonrası Irak'ta Türkmen Varlığı ve Siyasî Durum / 2268

Suriye ve Lübnan Türkleri

- M. Fatih Kirişçioglu* Suriye'de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri / 2285
Turgay Mollamusa Suriye Türkmenleri / 2299
Oytun Orhan Suriye ve Lübnan Türkmenleri / 2304
Özgür Kasım Aydemir Ortadoğu'daki Metruk ve Kayıp Türkler: Lübnan Türkleri / 2319

Kürtler

- Safiye Dünder* İkimizden / Bizden Biri: Kürtler / 2330
İbrahim Yılmazçelik Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler / 2343
Ali Tayyar Önder Türkler, Kürtler, Zazalar / 2352

TÜRK TOPLULUKLARI-OSMANLI AİLESİ-BALKANLAR

Balkanların Genel Değerlendirmesi

- Erhan Türbedar* Geçmişten Günümüze Balkan Türkleri / 2367
Bilgehan Atsız Gökdağ Balkanlarda Türkçenin Genel Görünümü / 2378
Didem Ekinci Tarihsel Süreç içinde Balkanlar'da Türk Varlığı / 2391
Erhan Türbedar Balkanlar'da Değişen Yapılar ve Devam Eden Sorunlar / 2404

Türklüğü gerek halk edebiyatı ürünleri gerekse inanç yönünden Anadolu'ya bir kaynak olmuştur. Horasan erenlerinin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaştırılmasında büyük etkisi olmuştur. Muharrem Ergin'in tabiriyle Horasan erenleri Anadolu'nun damarlarına ilim ve irfan kanını pompalamak görevini yapmıştır.

Jean Paul Roux "Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl" adlı eserinde İran Türkleri bölümünde şu bilgileri vermektedir: "Fransa'nın üç katı büyüklüğündeki bir ülke olan İran'da Türkçe konuşan çok daha kalabalık bir azınlık vardır. Başlıca grup Azerilerdir (Azerbaycanlılar). Bunlar nüfusun %20'sini oluşturmakta olup yaklaşık 13 ila 14 milyon civarındadırlar. Bu eserin bir diğer bölümünde şu bilgilere yer verilmektedir: *İran tarihinde Türklerin oynadığı rol ve Azerbaycan topluluğun bütünlüğü düşünülünce İran'da Türkçe konuşan nüfusun önemi göz ardı edilemez, çünkü nüfusun neredeyse üçte birini oluşturmaktadırlar. Zaten bu azınlık pek çok kez, özellikle de İkinci Dünya Savaşından sonra SSCB, Azerbaycan'ı İran'dan ayırmaya çalıştığı sırada (Güvenlik Konseyine 12 Aralık 1946 tarihinde yapılan çağrı) ağırlığını hissettirmiştir.*¹²

Safevi döneminde İtalyan gezgini Pietro Della Vale 18 Aralık 1617 yılında İsfahan'dan yazdığı bir mektupta o dönem Türk hâkimiyeti ve Türk dili konusunda önemli bilgiler vermektedir. Mektupta şu bilgilere yer verilmektedir: "İran'da genellikle Farsça yerine Türkçe konuşulmaktadır. Özellikle de bu dil saray da ve yöneticiler arasında yaygındır. Türkçeyle anlaşmanın nedeni İranlıların bu dile daha artık değer verdiklerini göstermez. Bu daha ziyade ordunun tümünün Türk kökenli Kızılbaşlardan oluşmasından ileri gelmektedir. Çeşitli kavimlerden oluşan şahın kulları da bu dilde konuşmakta ve Farsça bilmemektedirler. Bu nedenle sadece emirler orduyla ilgili konumunda değil, aynı zamanda Şah da onlarla sıkı irtibatla olduğu için kendi isteklerini anlatması bakımından Türkçe konuşmaktadır...". İtalyan gezginin mektubundan o dönem Türk dilinin

nüfuzu ve etkisini anlamak mümkündür.

Türkler tarih boyu İran'da Selçuklar, Gazneliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Kaçarlar gibi büyük Türk devletleri kurmuşlar. Firdevsi Fars edebiyatının ünlü eseri olan "Şehname"yi Gazneli Mahmut'un himayesi altında yazmış ve ona sunmuştur.

Faruk Sümer "Oğuzlar" adlı eserinde XIX. yüzyılda İran'da yaşayan Türkler hakkında önemli bilgiler vermiştir.¹³ XIX. yüzyılda İran'ı ziyaret eden Lady Sheil ve Dupre adlı iki Avrupalı seyyahın gözlemlediği ve yetkililerden aldığı bilgilere dayanarak İran'daki Türk oymakları hakkında bilgi toplamışlar. Faruk Sümer'in belirttiği gibi Dupre İran'daki Türk oymaklarını dillerine göre ve Lady Sheil bölgelere göre Türk oymakların sıralamıştır. Dupre listesinde 39 oymağın adını şu şekilde vermiştir: 1- Avşarlar, 2- Kaçarlar, 3- Mukaddem, 4- Dumbelu (Dümbülü), 5- Türkmen, 6- Kengerlu, 7- Taliş, 8- Kara-Çorlu, 9- Şah-Dullu, 10- Kara-Gözlü, 11- Aynalu, 12- Bayat, 13- Beğ-Dili, 14- Kurd-Beçe, 15- Türkü-Mafi, 16- Kocavend, 17- Abhul-Meliki, 18- Rahimlu, 19- Fars-Medanlu, 20- Nasır-Baharlu, 21- Muğanlu, 22- Huda-Bendelu, 23- Hacılar, 24- Şah-Seven, 25- Emranlu, 26- Kara-Hamzalu, 27- Emvarlu, 28- Ustacalu, 29- Sarıcalu, 30- Han-Çobanlu, 31- Civanşir, 32- Koyunlu, 33- Celayır, 34- Halac, 35- Sa'dlu, 36- Bulverdi, 37- Kaşkay, 38- Kurd, 39- Acurlu. Lady Sheil ise İran'daki Türk oymaklarını şu şekilde vermiştir; 1- Azerbaycan oymakları, 2- Mazenderan oymakları, 3- Tahran oymakları, 4- Hamse oymakları, 5- Kirman oymakları, 6- Hemedan bölgesi oymakları, 7- Fars bölgesi oymakları, 8- Horasan oymakları, 9- Kirmanşah oymakları.¹⁴

Halk edebiyatında bulunan Bayatı, Geraylı, Varsağ gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu

(12) Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi pasifikten Akdenize*, Kabcacı yayınevi İstanbul 2004. s.462.

(13) Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ana Yayınları, 3. baskı, Ankara 1965, s. 633.

(14) Faruk Sümer, *age*, 633-641.

nazım türlerinin kökünün İran da olduğunun belirtisidir.

Bugün bile Bayat boyu Şiraz kentinin çevresinde, Geraylılar ve Varsaklar da İran'ın Horasan bölgesinde yaşamaktadırlar.

İran'da Sakalardan Gaznelilere, Selçuklulardan Karakoyunlulara ve Akkoyunlular'a, Safeviler'den Kaçarlara uzanan pek çok Türk devlet ve hanedanı uzun dönemler hüküm sürmüşler.¹⁵ İran, X. asrın son çeyreğinden XX. asrın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 950 yıl Türk hâkimiyetinde ya da Türk hanedanı idaresinde bulunan ve orada iskân olunan Türklerin ülkesidir. Dolayısıyla Türklerin ve Türk kültürünün en yoğun olduğu ülkelere başında İran gelmektedir.

Selçuklu İmparatorluğundan önce bu bölgede Türk varlığı görülse de, Selçuklu İmparatorluğu ile birlikte Türk topluluklarının Horasan, Kirman, Fars, Irak ve Azerbaycan bölgesinde yoğunlaştığını görüyoruz. Ordu ve saray dilinin Türkçe olması dönemin Farsça edebi dilini etkilemiş ve birçok Türkçe sözlük Farsçaya geçmiştir. Bu dönemde Selçuklu sarayında Fars edebiyatı gelişmiş ve Şehname gibi önemli eserler ortaya çıkmıştır.

XIV. – XV. yüzyılda İran'da Oğuz boylarından olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular güçlü devletler kurdular. Karakoyunlular Baranlu ve Akkoyunlular Bayındır boyundandır. Avşarlar, Salurlar, gibi diğer büyük Oğuz boyları da bu dönemde etkilerini kaybetmemişlerdi. Olearis XVII. asırda İran'ın çeşitli bölgelerinde Türk varlığını tespit etmiştir. Onun tespitine göre; "Halhal'da Kaçarlar, Marağa'da Hulagu ulusundan Turgaylar, Erdebil'de Kıpçaklar ve Oyratlar, Hoy'da Ivalılar, Hemedan kenti ve civarında Karakoyunlulardan olan Baharlu boyu bulunmaktadır."¹⁶

XVI. asırda bir İran tarihçisinin "Azerbaycan bütün İran'ın özeti ve askeri kuvvetinin kaynağı olmuştur" ifadesini kullanması,¹⁷ İran'da Türk varlığının ne kadar köklü ve yoğun olduğunun göstergesidir.

Moğol istilasıyla birlikte bölgeye Türk-Moğol göçleri başlamıştır. Bu dönemde Tebriz, Marağa ve Sultaniye gibi Türk kentleri gelişmelerini sürdürmüşler. İlhanlılar 1230 yılında Tebriz'i kendilerine başkent seçmişler. Bu dönemde bilim ve sanata yüksek değer verilmiş, önemli bilim merkezleri açılmıştır.

İlhanlılardan sonra Celayirliler ve Timurlular dönemi, Moğol unsuru tamamıyla Türkleşmiş ve Türk nüfusu artmıştır. Bu dönemde Anadolu ve Suriye'den de bu bölgeye Türk göçleri olmuştur.¹⁸ Faruk Sümer bölgedeki göçlerin yalnız İran'dan Anadolu'ya olmadığını ve Kaçar Türklerinin Anadolu'dan gelip ve İran'da hâkimiyeti ele aldıklarını belirtmiştir.¹⁹

İran'da Türk varlığı ve Türk edebiyatı konusunda Mehmet Fuat Köprülü "Edebiyat Araştırmaları"nda önemli bilgiler vermiştir. İran'da Türk nüfusu ve Türkçe konuşan halklar konusunda birçok seyyahın ifadesine bu eserde rastlamaktayız. Fransız Seyyah "Chardin", Safeviler dönemi İran ordu dilinin Türkçe olduğunu, İran'ın Güney ve Batı sınırlarından başlayarak eski Partlar memleketinin daha ötesine kadar, Farsçadan daha çok Türkçe konuşulduğunu görmüştür.²⁰ XVII. asrın ilk yarısında seyyah "Olearius", Derband'de Dede Korkut hikâyelerini duymuş olmasından, A. Chodzko da İran sarayında Köroğlu hikâyesinin okunduğundan bahsetmektedir.²¹ Bu bilgilerden İran'da Türklerin zengin bir kültüre sahip olduklarını anlamaktayız.

Orta Asya (Türkistan) ve Kafkaslar da Moğol istilası ile birlikte bölgede nüfus yapısında değişiklikler olmuştur. Bu dönem Anadolu'ya yapılan göçlerin büyük kısmı Türkistan'dan İran yolu ile olmuştur. Faruk Sümer bu dönem İran'dan aydınlık, tacirler

(15) Nevzat Özkan, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 76.

(16) Mehmet Fuat Köprülü, age, s. 24.

(17) age, s. 27.

(18) age, s.27.

(19) Faruk Sümer, age, s.236.

(20) Mehmet Fuat Köprülü, age, s. 17.

(21) age, s. 17.

ve sanatkarlardan büyük bir kitlenin Anadolu'ya geldiğinin kanısındadır. Bu dönemde Horasan erenleri Anadolu ve Türkistan erenlerinin büyük göçleri olmuştur.²² Moğolların İran istilasıyla birlikte bölgede Türk varlığının güçlenmesine neden olmuştur. Bu dönem İran'da Moğolca ve Türkçe konuşuluyordu. Türk çoğunluğu içerisinde bulunan Moğollar gittikçe Türkleşmişler. İlk Moğol hanları Hulagu, Akaba ve hatta Argun'un Türkçe bildikleri şüpheli olsa da,²³ Tebriz'i başkent seçen Gazan Han Türkçeyi öğrenmiştir. Moğol askerleri ve komutanların arasında bulunan Türkler ve Moğolların İslamiyeti kabul etmelerinin Moğolların Türkleşmesinde önemli rolü olmuştur. Bertold Spuler "İran Moğolları" adlı eserinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.²⁴

Türklerin göçleri yalnız İran'dan Anadolu'ya olmamış, zamanında Anadolu'dan da İran'a göçler olmuştur. Faruk Sümer'in ifade ettiği gibi Anadolu oymaklarının kollarını İran'da da görebiliriz. Bugün Kuzey Azerbaycan'da ve İran'ın Güney Azerbaycan ile diğer bazı eyaletlerinde yaşayan Türklerin büyük kısmını Anadolu'dan gelmiş köylü ve göçebe oymaklar teşkil etmiştir.²⁵

XVI. yüzyılda kurulan Safevi devletinin kuruluşundan başlayarak, son zamana kadar İran'da etnik durumda büyük değişiklik olmamıştır.²⁶ 1828 yılında İran Rusya anlaşmasıyla Azerbaycan bölgesinin ikiye ayrılması, Kuzey kısmının Rusya'da kalması ve Güney kısmının İran'da kalması bir milletin kaderini ikiye ayırmıştır.

900 yıl İran'a hâkim olan Türkler günümüzde de çoğunluğu teşkil etmektedirler. Tarih ve nüfus itibarıyla İran aslında bir Türk ülkesidir. Fars azınlığının Türk çoğunluğuna tahakkümü İran'da yaşanmaktadır. 32 milyondan fazla Türk İran'da yaşamaktadır. Türkler İran nüfusunun %50'sinden fazlasını oluşturmaktadırlar. Ancak özellikle Şah döneminde Fars dili ve kültürü etkisi altında kalmışlardır.²⁷

İran'da yaşayan Türklerin çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkleri, tarih boyunca bir taraftan İran, bir taraftan da Rusya kısılcı arasında olmuştur. Çarlık Rusya Kafkasya'nın güneyine indiği dönemde, Azerbaycan'ın kuzeyinden güneyine kadar yirmiyeye yakın hanlık bulunmaktaydı. Bu hanlıkların arasında birliğin olmaması Rus istilasını kolaylaştırmıştır ve 1828 yılında yapılan Türkmençay antlaşmasıyla Azerbaycan ikiye ayrılmıştır.²⁸ Azerbaycan'ın Kuzey bölümü Rusya toprakları içine alınmış, güney kısmı ise İran topraklarına ilave edilmiştir. Kuzey Azerbaycan bağımsızlığını elde etmiş olsa da, Güney Azerbaycan hâlâ İran sınırları içerisinde.

İran'da Türklerin Yaşadığı Bölgeler

İran'da yaşayan Türkler yalnız Azerbaycan Türkleri değildir. İran'ın yer yer her tarafına yayılan, Afşarlar, Bahtiyariler, Halaçlar, Eşgan Türkleri, Kaçarlar, Karakalpaklar, Türkmenler Özbekler, Şahsevenler, Kayarlar, Kaşkaylar,²⁹ göçebe veya yerleşik şekilde İran'ın çeşitli kentlerinde yaşamaktadırlar.

1925 yılında yönetimi Kaçar Türklerinden devralan Pehlevi ailesi, 1979'daki İran İslam devrimi ile yerini bugünkü yönetime bırakmıştır.

İran'ın her tarafına yayılan Türkler üç bölgede yoğunlaşmıştır:

1. Kuzeybatı Türkleri (Azerbaycan Türkleri)
2. Kuzeydoğu Türkleri (Horasan ve Türkmen Türkleri)

(22) Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Karahan Kitabevi 2012 Ankara. s. 45.

(23) Faruk Sümer, age, 156.

(24) Spuler Bertold, *İran Moğolları*, Çeviren Köprülü, Cemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957 Ankara. s.115.

(25) Faruk Sümer, age, 236.

(26) Mehmet Fuat Köprülü, age, s. 30.

(27) Ali Güler, Akgül, Suat, Şimşek Atilla, *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılığı, 2001 Ankara. s. 518.

(28) Ahmet Karaca, "Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. s. 161.

(29) Mehmed Emin Resulzade, *"İran Türkleri"*, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Ankara 1993. s. 149.

3. Güney ve Merkez Türkleri (Kaşkay, Hamse ve İsfahan Türkleri).³⁰

*a. Kuzeybatı Türkleri
(Azerbaycan Türkleri)*

Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere, Afşar, Bayat, Begdili, Bayındır, Kıpçak, Halaç, Tekeli, Şamlı, Usanlı, İspirili, Karagözlü, Buçarlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Rumlu, Ustaclu, boyları oluşturmaktadır. Bu boylardan Kıpçak ve Halaçlar hariç diğerleri Oğuz boylarındandır. Bu bölge İran'ın resmi haritasında da Azerbaycan bölgesi olarak adlandırılmaktadır.

*b. Kuzeydoğu Türkleri
(Horasan-Türkmen Türkleri)*

Çoğunu Türkmenler ve Horasan Türkleri oluşturmaktadır. Ayrıca Geraylı, Temirtaş, Çağatay, Celayir, Karşıkuzey, Afşar ve Bayat boyları da bu bölgede yaşamaktadır.

c. Güney ve Orta İran Türkleri

Kaşkaylar, Hamseler, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri ve İsfahan Türkleri yaşamaktadırlar.

*1. Kuzeybatı Türkleri
(Azerbaycan Türkleri)*

Azerbaycan coğrafyasının adını ilk olarak Kaşkarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat'it-Türk eserinde dünyayı yuvarlak çizdiği haritada geçtiğini görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde Kâtip Çelebi Azerbaycan coğrafyasını tanımlamıştır. Kâtip Çelebi (1609-1658) "Cihannüma" adlı eserinin 38. bölümünü Azerbaycan'a ayırmıştır. Kâtip Çelebi'nin bu eseri 17. yüzyılda Osmanlı bilginlerinin Azerbaycan'ı nasıl gördüğünü ve anladığını göstermesi bakımından önemlidir. Kâtip Çelebi çeşitli kaynaklardan yararlanarak ve kendi gözlemleriyle Azerbaycan hakkında önemli

bilgiler vermektedir.³¹ Kâtip Çelebi Azerbaycan coğrafyasını şöyle tanımlar: "Batıda Ermeniyeye (Van) ve Diyarbakır, güneyde Irak-ı Acem ve Şehrizar, kuzeyde Deylem, Tabaristan, Mazenderan beldeleri ve kuzeyde Şirvan ve Hazar denizi (Bahr-i Hazar) ile çevrili sahaya Azerbaycan denilmektedir."³²

İran'da çoğunluğu teşkil eden halk Azerbaycan Türkleri olmuştur. Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bu bölge II. Dünya savaşında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde milli ordu kurma, toprak reformu, kültürel çabalar yoğunlaşmıştır. Fakat İngiliz, Rus ve İran etkileri sebebiyle bu girişimlerden sonuç alınamamıştır.³³ 1945 yılında kurulan Azerbaycan Milli hükümet 1946 yılında yıkılmıştır.

Azerbaycan Türklerinin İran Tarihinde önemli yerleri vardır. İran kültürü Azerbaycan Türklerinden olan Safeviler himayesinde gelişti. Şah İsmail'in bizzat kendisi Hatayî ya da Şah Hatayi mahlasıyla Azerbaycan Türkçesinde pek çok şiirler yazdı. Onun döneminde İran'da Türkçe resmi dil ilan edilmiştir. Sarayda Türk dilinde şiirler söylenmiş ve ozanlar bu dönemde büyük saygı görmüşler. Hatta âşık edebiyatında olan divan türü şiirleri ilk defa bu dönemde ortaya çıktığı bilinir.

Şah İsmail Hatayi Azerbaycan ve İran tarihinde büyük rol oynamıştır. Erdebil'de Safevi devletini kuran ve Tebriz'i kendine başkent seçen Şah İsmail Şii mezhebini İran'da resmileştirdi. Türkçe şiirler yazan Şah İsmail aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinin gelişmesinde önemli payı olmuştur. Safeviler devrinde başkent Tebriz'i Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından uzak tutulma-

(30) Alirza Sarrafi, "İran Türklerinin etnografyası ve Türk folklorunun araştırılmasındaki sorunlar", *Uluslararası Halk Edebiyatı Kurultayı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2955, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:335, Seminer- Kongre Bildirileri Dizisi:72, Ankara 2002. ss. 641-650.

(31) M. Akif Erdoğan, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümasında Azerbaycan", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. s.124.

(32) *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 307 numaralı yazma eserler.

(33) Nevzat Özkan, age, s. 76.

ısı için, önce Kazvin'e daha sonra İsfahan'a taşınmıştır. Başkent'in taşınmasıyla birlikte sanatkârlar, tacirler ve bilim adamlarının İsfahan'a göçmesi Tebriz'i olumsuz yönde etkilemiştir. Böylelikle Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere Tebriz kenti, Şii Safevi ile Sünni Osmanlı savaşları olumsuz etkilemiştir.

Azerbaycan coğrafyası Rusya ve İran arasında yapılan 1829 Türkmençay anlaşmasıyla ikiye ayrılmıştır. Büyük bölümü İran sınırları içerisinde kalmış ve Kuzey bölgeleri Rusya Federasyonuna eklenmiştir. İran'ın Kuzey Batı bölgesinde bulunan Güney Azerbaycan bölgesi, daha sonra Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Hemedan illerine ayrılmıştır.

2222

Günümüzde Güney Azerbaycan Türkleri İran'ın kuzeybatı bölgesinde Tebriz, Urmiye, Erdebil, Zencan, Gazvin, Marağa, Hoy, Maku, Sulduz, Goşaçay, Miyane, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Sovukbulak, Hemen, Bicar, Gurve, Tikantepe ve birçok kentte yaşamaktadır.

Jean Paul Roux Azerbaycan Türkleri'nin İran'da dağılımı hakkında şu bilgileri vermektedir: "Azerbaycan Türkleri, genelde bölgenin başkenti Tebriz'de ve aynı etnik gruptan gelip aynı dili konuştukları Azerbaycan Cumhuriyeti'yle sınırı olan bölgede yaşarlar. Dörtte biri kadarı da yoğun biçimde gruplaştıkları ve bu nedenle de Azerî [Azerbaycan] kentlerinde biri sayılan Tahran'da yaşamaktadırlar."³⁴ Jean Paul Roux aynı eserin "İran sefeviler" bölümünde şu bilgilere yer vermiştir: "Doğu Anadolu'nun Türkmen ortamında, Safevi hareketi doğmuştur. Bu hareket daha sonra modern İran'ın kurucuları olacak Safevi hanedanlığını yaratacaktır. Ama Minorsky Safevilerin, göçebe Türklerin antik Med ve Pers ülkesindeki egemenliğinin ifadesi olduğunu söylemektedir. İran Safevileri'nin, son derece güçlü ulusal duygulara sahip olmalarına karşın, hareketli Türk azınlığın da bu ülkede etkili olduğu doğrudur."³⁵

2. Kuzeydoğu Türkleri (Horasan-Türkmen Türkleri)

Azerbaycan Türklerinden sonra en büyük Türk nüfusuna sahip olan Türkmen Türkleri'dir. İran'ın Kuzey Doğusunda Çukursu, Gurgan Günbed Kavus, Gümüştepe, Ak kale şehirlerinde Horasan bölgesinde Türkmenistan sınırlarında yaşamaktadırlar. Türkmenlerin, din ve bilim adamlarıyla Türk kültüründe ve Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük etkisi olmuştur.³⁶ Dil bakımından İran Türkmen ağzı, Doğu Oğuz Türkçesinin devamı olup, Türkmen Türkçesinden çok, Batı Türkçesinin devamı olan Türkiye ve Azerbaycan Türkçesine yakındır.³⁷

Türkmenistan sınırları yanında yaşayan İran Türkmenleri, adetler ve geleneklerini korumuşlar. İran Türkmenleri hakkında Prof. Dr. Sultan Tulu önemli araştırmalarda bulunmuştur. Sultan Tulu bölgede incelemelerde bulunduktan sonra bulgularını kitap ve makale şeklinde yayımlamıştır.³⁸ Güney Azerbaycan Türkleri ve İran Türkmenleri her zaman bir dayanışma içerisinde bulunmuşlar. Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Türkleri'nin çıkardığı "İnkılâp Yolunda" adlı bir dergi, 1981-1988 arasında Türkmenler için "Galam Uca" adıyla 2 sayısı yayımlanan bir özel ek çıkarmıştır. Bu sayıda İran Türkmenleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir.³⁹ Araştırmacı ve bilim adamı Sarrafi bu bölgedeki Türkleri iki bölümde ele almıştır. Bunlar Horasan Türkleri ve Türkmenlerdir.⁴⁰

a- Horasan Türkleri

Horasan Türkleri, Afşar, Bayat, Celayir, Çağatay, Ecirli, Geraylı, Karagözlü, Kar-

(34) Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi pasifikten Akdenize*, Kabalcı yayınevi İstanbul 2004, s.461.

(35) Jean Paul Roux, age, s.375.

(36) Rafael Blagga, age, s. 312.

(37) Gerhard Dorefer, Horasan Türkçesi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Vefatından sonra öğrencisi Sultan Tulu onun çalışmalarını sürdürmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. "İran'da Türkler", *Türk Dili Sayı:341*, Kasım 1987, s.241-245.

(38) Sultan Tulu, "İran'da Horasan Türkçesi Bir Dergi: Galam Ucu", *Türk Dil Kurumu Yayınları*, 1988 Ankara.

(39) Sultan Tulu, age, s. 80.

(40) Aliriza Sarrafi age, s. 643.

şıkuzey, Kazak, Kengerli, Timurtaş, Ustaçlı gibi Türk boylarının birleşip kaynaşmalarından oluşmuşlardır. Horasan'ın kuzeyinde Bocnurd, Deregez ve Şirvan'ın birçok yerleri, Fenderesk, Guçan, İsfarayin, Meşhed, Nişapur, Ramiyan ve Sebzevar ve Türbet-e Haydariye ellerinin oluşturduğu Horasan Türklerinin nüfusu iki milyondur. Tamamı Müslüman olup on iki imamı Şia mezhebine bağlıdır. ⁴¹

b- Türkmenler

İran'da Azerbaycan Türklerinden sonra en fazla nüfusa sahip olan Türk grubu Türkmenlerdir. İran Türkmenleri, İran'ın Horasan bölgesinde yaşamaktadırlar, bundan dolayı Horasan Türkmenleri olarak da bilinirler. Ancak kendileri yaşadıkları coğrafyayı Türkmen-Sahra olarak adlandırmaktadırlar. ⁴² Gülistan eyaletinin kuzey kısımlarında ve Horasan'da yaşayan Türkmenler, Oğuz Türklerinin Salur, İmür ve Dodurga boylarından olsalar da bugün Gölken, Yomut ve Teke Türkmenleri adı ile bilinmektedir. ⁴³

Sarrafi, "İran Türkleri'nin Etnografyası ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar" adlı çalışmasında Türkmen nüfusunun 700-800 bin (2000 yılı) olduğunu belirtmektedir. ⁴⁴ Abdurrahman Deveci ve Davut Turan ise bu bölgede yaşayan Türklerin nüfusunu iki milyon olarak vermektedir.

3. Kaşkay Türkleri

Kaşkay adının Kaşgar şehri ve Özbekistan'daki Kaşka Derya ile bağlantılı olduğu görüşleri var. Ahmet Caferoğlu'na göre Kaşkaylar soy olarak Oğuz Türklerinden gelen Kaşkay Türkleri, Hülagü Han zamanında Kaşgar'dan İran'a gelip yerleşmişlerdir. ⁴⁵ Ancak Minorsky, Kaşkayların esas kütlesinin Moğol devrinden önce Selçuklular zamanında İran'ın orta kesimlerine yerleşmiş olduğunu yazıyor. ⁴⁶ İranlı tarihçi Said Nefisi, Kaşkayların Şah İsmail veya Şah Abbas tara-

fından İran'ın güney illerine göçürüldüğünü, 1607- 1618 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaş esnasında Kaşkayların ve Kaçarların Osmanlılarla olan yakınlığı olduğunu (Sünni oldukları için) bu yüzden Azerbaycan'dan uzaklaştırıldığını yazmıştır. ⁴⁷ Balayan'a göre Kaşkay adının Azerbaycan'da bulunan "Gaşga Dağı" adı ile bağlantısı var. ⁴⁸

İran Türklüğünde merkez Türklerden olan Kaşkaylar, Gomse, Burçin, Ramhormoz, Behbahan ve diğer kentlerde yaşamaktadırlar. ⁴⁹ Kaşkay Türkleri İran tarihinde Rıza Şah aleyhine ayaklanmaları ve Tahran'a çıkarma yapmaları ile bilinmektedirler. Ne yazık ki Rıza Şah onları önce silahsızlandırmış, daha sonra katliamlarına başlamıştır. Son zamanlara kadar yarı göçebe hayatı süren Kaşkaylar, birbirlerine olan bağlılıkları, plânlı ve teşkilatlı hareketleri ile tanınmışlardır. İkinci Dünya Savaşı esnasında cereyan eden ve Kaşkaylar ile İran hükümetini karşı karşıya getiren önemli bazı hadiseler, Türkiye hükümetinin araya girmesi ile yatıştırılmıştır. ⁵⁰ Fakat Kaşkayların bu hareketleri İran hükümetleri tarafından hoş görülmemiş ve onların başka bölgelere sürgüne gitmelerine sebep olmuştur. Bu arada, son İran-İrak savaşında, yaşadıkları Basra Körfezi kıyıları harp sahasına yakın olduğu için, Kaşkaylar büyük zayıyat görmüşlerdir.

(41) age, s. 644.

(42) Sultan Tulu, age, s. 82.

(43) Aliriza Sarrafi age, s. 644.

(44) age, s. 644.

(45) Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri* adlı eserinde bu konuda ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayrıca *Türk Kültürü* dergisi 50. sayısında "İran Türkleri" makalesinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

(46) Vladimir Minorski, "Halaç Türk diyalektü", *Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi*, C.IV, S.1-2, İstanbul 1950. s. 103.

(47) Said Nefisi, (Farsça) *تاریخ ایران و ایرانیت* (Tarih-i İran ve İranîyat), Tahran 1965. s. 178.

(48) Balayan B. N, Çeviren Çelik Muhittin, "Kaşkay Türkleri", *Türkeler*, Yeni Türkiye Yayınları, C:20 Ankara 2005. s. 658.

(49) Ahmet Caferoğlu, "İran Türkleri", *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, S:50 İstanbul 1966. s.25-33.

(50) Bu olayların biri Metin Ören'in "İran Türklüğü" adlı eserinde anlatılmaktadır: "1943 yılında Kaşkay Türklerinin bölgesinde acil iniş yapan müttefik uçağının pilotu Kaşkaylara sığınınca Kaşkaylar onu İran'a iade etmek istemezler. Bunu gören İran hükümeti bölgeye asker yürütür. Kaşkayların pilotu yalnız büyük hakan (Türkiye Cumhurbaşkanı'na) verecekleri söyleyince dönemin Türkiye büyükelçisi Ankara ile temasa geçip büyük faciayı önlemiş olur. Ancak bu olaydan sonra Şah İran Türklerini yok etme politikasını Kaşkay Türklerinden başlatmıştır.

Kaşkaylar'ın dilleri Oğuz grubundan olup Azerbaycan Türkçesi özelliklerini taşımaktadır.

4. Afşar (Avşar) Türkleri

Kaşgarlı Mahmut, 24 Oğuz boyu içinde Avşar'ı da sayarken "işlerini çabuk yapan" anlamına geldiğini belirtir. Reşideddin'e göre Avşar, "ava hevesli" anlamına gelmektedir. Ayrıca "Avşar" kelimesi kuş ile avlanan anlamında kullanılmıştır. Ahmet Caferoğlu ise "Vambery'nin bu kelime kökünü 'Afşar' olarak kabul ederek toplayan, toplayıcı anlamına geldiğini belirtmekte ve 'avşamak' fiilinden türediğini belirtip bunun sadece bir tahmin olduğunu" ifade etmektedir.⁵¹

Meşhur Türk Seyyahı Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Avşar ve Türkmenlerin (İran'da) Sehend, Urmiye ve Salmas arazilerinde yaşadıklarını belirtilmiştir.⁵² Afşarların büyük çoğunluğu göçebe bir hayat tarzını sürdürmekte, belli bir bölümü ise tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir.⁵³ İran'ın geniş sınırları içerisinde dağınık ve düzensiz bir halde yayılmışlar. Afşarların bir bölümü Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir.

Faruk Sümer Oğuzlar adlı eserinde İran Afşarlarının boylarını Mansur Beğ (Kuh-Gilüye) Afşarları, İmamlı Afşarları, Alplu, Usalu, Eberlu olarak tanıtmıştır.⁵⁴ Enver Uzun "Türkler" ansiklopedisinde İran Avşarlarını, Huzistan Avşarları, Kazerun Avşarları, Kuh-Giluye Avşarları, Hamse Avşarları, Horasan Avşarları, Urmiye Avşarları, İmamlı Avşarları, Alplu Avşarları, Eberlu Avşarları sekiz bölgede tanıtmıştır.⁵⁵

Afşar Türklerinin İran'ın tarihinde Nadir Şah Afşar vesilesiyle önemli bir yeri vardır. İran'da geniş coğrafyada yaşamaktadırlar. Urmiye Gölü kıyısında, Hemedan, Kirmanşah, Kaşan gibi farklı bölgelerde göçebe hayatı yaşamaktadırlar. XII. yüzyılda İran'ın Huzistan eyaletinde Avşarların yaşadığı bilinmektedir. Safevi devleti döneminde de Suriye Afşarlarından İran'a göç etmişler. Faruk Sümer'in

tespitine göre İran'daki büyük Afşar topluluğu Anadolu'dan ve Halep'ten göç eden Afşarlar İran'daki büyük Afşar topluluğunu oluşturmuştur.⁵⁶ XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'dan yine İran'a göçerek Urmiye'den Herat'a kadar olan geniş bir bölgede yerleşmişlerdir. Şah İsmail bu Avşarları özellikle Horasan sınırını korumakla görevlendirmiştir. Daha sonra, 1736'da Nadir Şah bu Avşar boyları ile Afşarlar hanedanını kurmuştur.

Nadir Şah Afşar (1736-1747) Afşarların Kırklı oymağından idi. Türklüğe önem veren Nadir Şah, Osmanlı hükümdarı I. Mahmut'a gönderdiği mektupta Türk olduğunu vurgulayıp, aynı kökten geldiklerini söylese de Osmanlı devlet adamlarından istediği yanıtı alamamıştır.

Afşarların büyük çoğunluğu göçebe bir hayat tarzını sürdürmekte, belli bir bölümü ise tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. İran'ın geniş sınırları içerisinde dağınık ve düzensiz bir hâlde yayılmış olduklarından kavim havasını oluşturmamışlardır. Afşarların bir bölümü Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. İran Afşarları, günümüzde, Urmiye gölünün kuzey batısında Hemedan, Kirmanşah, Nişabur, Kirman'ın güneyinde dağınık halde yaşamaktadırlar.

5. Halaç Türkleri

En eski Türk boylarından olan Halaç Türkleri bugün İran'ın Tahran, Kum, Erak kentleri çevresinde yaşamaktadır. Bu Türkler 20. yüzyılın başlarında Minorski'nin Halaç Türkleri'nden yaptığı derlemelerle bilim dünyasına tanıtılmıştır.⁵⁷ Halaç Türkleri'nin yaşadığı yerler Kum, Tefriş, Erak ve Silifça'nın etrafında bulunan 50- 60 köyden oluşmaktadır.

(51) Ahmet Caferoğlu, age, s. 31.

(52) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 307 numaralı yazma eserler.

(53) Ahmet Caferoğlu- Tahsin Yücel Tahsin, "İran'da Türkler", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 2009, s.93.

(54) Faruk Sümer, age, s. 276.

(55) Enver Uzun, "İran Avşarları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları C:20, Ankara 2002.s. 652-657.

(56) Faruk Sümer, age, s. 286

(57) Nevzat Özkan, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 83.

Alman bilim adamı Dorefer Halaç Türkleri ile ilgili 36 makale ve 5 kitap yayımlamıştır.⁵⁸ Alman bilim adamı Halaç Türkçesinin önemini şu ifadelerle vurgulamıştır: “Halaç Türkçesinin büyük ölçüde arkaik şekillere sahip olması, Horasan Türkçesi ile olan etkileşimi ve az da olsa Güney Oğuzca (Azerbaycan Türkçesi) ile olan bağlantıları nedeniyle, bu dil özel bir yere sahiptir. Halaçça iki yönden uç noktadadır: Bir taraftan yabancı bir dilin yoğun etkisi; diğer taraftan ise güçlü bir arkaizm ve otonomi gösterir.”

Halaçlar, günümüzde Orta İran’da, Tahran’ın 200 km kadar güney-batısında, Save Hemedan ve Kum bölgesinde yaşamaktadır. Halaçların gerçek sayısını tahmin etmek zordur. Bu Türklerin bir kısmı Azerbaycan Türkçesi, bir kısmı da Farsça konuşmaktadırlar. Yok olma tehlikesi Halaç Türkçesi üzerinde en büyük korkudur. Ali Kemali ve Ali Tebrizli gibi Türkologlar bu sahada çalışmalar yürütmüşler.

Fars eyaletinde yaşayan ve Salgurlu hanedanını oluşturan Türkmen ve Halaçlar, Salgurlu devleti ortadan kalktıktan sonra da varlıklarını sürdürmüşler. Halaç Türkçesi’nin Eski Türkçe ile bağlantıları bulunmaktadır. Birçok arkaik Türkçe sözcükler bu ağızda hâlâ kullanılmaktadır.⁵⁹

6. Kaçar Türkleri

İran tarihinde son Türk hükümdar olan Kaçarlar 1925’e kadar İran’da hüküm sürmüşler. Bu sülaleden sonra yabancı güçler vasıtasıyla Türkler İran yönetiminden çıkarılmışlar. Rıza Şah, İngilizlerin yardımıyla Kaçar sülalesini devirip, Türk hâkimiyetine son vermiştir.

Timur hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Kacarlarla akraba olan Akkoyunlu devletinin hükümdarı Uzun Hasan’ın himayesine giren Kacarlar bu dönemden itibaren kuvvet kazanmaya başlamışlardır. Safevi şahlarından Şah Abbas, Kafkaslarda iyice güçle-

nen Kacarları, Gurgan (Görge) ve Esterebad’a yerleştirmiştir. Said Nasifi’ye göre Şah Abbas’ın bu hareketleri, Kacarları Türkiye Türklerinden uzaklaştırmak ve aynı zamanda da tahtı Türkmen ve Özbek akınlarından korumak endişesiyle alakalıdır. Gence, Karabağ, Horasan, Merv, Esterebad gibi önemli şehirleri elinde bulunduran Kacarlar, Nadir Şah’ın ölümünden sonra ülkedeki karışıklardan faydalanarak iktidarı ele geçirmiş 1794-1925 yılına kadar İran yönetimini ellerinde tutmuşlardır. Hatta Kanuni Sultan Süleyman’a elçi olarak gönderilen ve Türkiye-İran antlaşmana imza atan Şahkulu Han, Kacar Türklerindendir. Bugün Kacar Türkleri birçok boylarıyla birlikte Gurgan’ın Şovar-Şaku ve Mazenderan eyaletinin Hezar-Cebir bölgesinde yaşamaktadırlar. Bunlardan Şovar-Şakulular göçebe olup sürü beslerler. Hezar-Cebir’dekiler ise yerleşik hayata geçmişler ve günümüzde ziraatla uğraşmaktadırlar.⁶⁰

1794’ten 1920-1925’e kadar İran’da hüküm süren Kaçarlar, İran tarihinde çok etkili olmuştur. Zeki Velidi Togan, Kaçarlar’ın Azerbaycan’daki en eski Türk uruşu(boyu) olduğunu söylemekte ve Ağaç-Eriler adlı bir Türk boyuyla alakalı olduklarını belirtmektedir.⁶¹ Faruk Sümer de Kaçarların Anadolu’da Yozgat bölgesinde yaşayan Boz-Ok Türklerinden olduklarını ve Akkoyunlu devrinde İran’a göç ettikleri kanısındadır.⁶² İran’ın merkezlerinde bulunan Ağacari (Ağaç-eri) kenti bu konuyu desteklemektedir. Ağaçeriler kendi aralarında Hatâyî, Karabaği, Beydili, Tilkü Şiri boylarına ayrılmaktadırlar.

(58) Profesör Gerhard Dorefer 1968-69 ve 1973 yıllarında İran’daki Halac ve Horasan Türklerinin dillerini araştırmak için İran’da bulunmuş. Bu gezilerde önemli malzemeler toplamıştır. 2001 yılına kadar Almanya üniversitelerinde Güney Azerbaycan, Halac ve Horasan Türkleri hakkında seminerler vermiştir. İran Türkleri hakkında önemli görüşleri bulunmaktaydı. Gerhard Dorefer bölgede Türkoloji çalışmalarını yürüttükten sonra İran Türkleri hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “Son yıllarda yapılan çalışmalar, bu konudaki boşluğu önemli ölçüde doldurmuş olmakla birlikte, daha fazla çalışmanın yapılmasına ihtiyaç vardır. Türkologlar için İran, hâlâ keşfedilmeyi bekleyen bir bölgedir.”

(59) Nabi Kobotarian, *Tebriz Aşıklık Gelenegi ve Aşık Edebiyatı*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi Adana 2008.

(60) Ahmet Caferoğlu, age, s. 32-33.

(61) Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk dili ve Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi İstanbul 1981.

(62) Faruk Sümer, age, 156.

7. Karapapak Türkleri

Karapapaklar, İran'ın kuzeybatısında Azerbaycan Türkleri içinde yaşamaktadırlar. Siyah astragan kalpak giydikleri için Karakalpak (Karapapak) olarak adlandırılmışlardır. Sulduz kentinde ve çevresinde hâlâ göçebe hayatı yaşamaktadırlar. Kendi aralarında Terkyavun, Saray, Araplu, Canahmedlu, Çaharlu, Ulaşlı gibi soylara ayrılmaktadırlar. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da varlıkları bilinmektedir.⁶³ Bugün Türkiye'nin Kars ili ve ilçelerine bağlı 140 köyde, Ağrı ve Sivas civarında da Karapapaklar yaşamaktadırlar. Günümüzdeki sayıları 250 bin civarında olan⁶⁴ Karapapaklar, ekonomik ve kültür yönünden yaşadıkları halklardan ayrılmamaktadırlar. Dilleri Türkçe olup on iki imamlı Şia mezhebindendir.⁶⁵ Anadolu'dakilerden farklı olarak hâlâ aşiret hayatı sürmekte olup konargöçerlik devam etmektedir. Karakalpaklar Oğuz Türklerinden olup, Azerbaycan Türkçesi ile konuşmaktadırlar.

8. Ebi Verdi Türkleri

Ebi Verdi sözü, hem kişi hem de yer adı olarak İran'da kullanılmaktadır. Nevâ-yî'nin "Nesâyimü'l Mahabbe" adlı eserinde de bu ad geçmektedir.⁶⁶ Ebi Verd bölgesi Şiraz kentinin yakınlarında bulunmaktadır. Osman Nedim Tuna 1987 yılında Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türk "Ebi Verdi, İran'da Bir Türk Diyalekti" makalesinde Ebi Verdi lehçesinin özelliklerini incelemiştir.⁶⁷ Şiraz ve çevresinde yaşayan Türkler, Fars edebiyatında da etki bırakmışlardır. Hafızın şiirlerinde Türk-i Şiraz güzelinin methinde söylenen şiirleri görmek mümkündür.

9. Kengerli Türkleri

Tahran çevresinde Veramin ve Kum kentlerinde yaşamaktadırlar. Kuzey Azerbaycan'da Gence vilayeti içinde dağınık şekilde bulunmaktadır. İran'ın merkezinde ve körfez kenarında Kengerli Türkleri görülmektedirler.

Bugün İran'ın çeşitli bölgelerinde göçebe Türk varlığının yanı sıra Kuzey Batı, Kuzey Doğu ve Merkez'de bulunan birçok yerleşik Türk kentleri bulunmaktadır. İran'ın kuzey batısında bulunan Azerbaycan bölgesinde, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Sulduz (Neğede), Koşaçay (Miyandab) Eher, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra birçok kent ve kasaba bulunmaktadır.

İran coğrafyasında bulunan çeşitli etniklerin en büyük ve en güçlü olan Türkler ülkenin nüfusunun yarısını oluşturmaktadırlar. İran'da yaşayan Türkler kendilerine özgü gelenek ve görenekları ile Türk kültürünü yaşatmaktadırlar. Bölgede yaptığımız "Tebriz Âşık Edebiyatı ve Âşık Geleneği" çalışmamızda İran Türkleri arasında bu geleneğin ne kadar güçlü şekilde devam ettiği ortaya konulmuştur. Âşıklık geleneğinde ekol olan Âşık Kurbanı ve Hasta Kasım bu bölgenin âşıklarındandır. Muharrem Kasımlı birçok âşık destanının ortaya çıkmasının bu bölgeden olduğu kanısındadır. Bölgede derlediğimiz "Şikâri Destanı" âşıklık geleneğinin en uzun manzum ve mensur destanı olarak tanıtılmıştır.⁶⁸ Halk edebiyatında bulunan Bayatı, Geraylı, Varsağ gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin oradan ortaya çıkma ihtimalini vermektedir.

10. Diğer Türk Toplulukları

Bu Türk topluluklarından, başka İran'da Baharlı, Eynallulu, Şahsevenler, Karadağlılar, Kıpçaklar, Bayatlar, Kengerli, Karaçorlu, Boçagçiler ve Karayiler⁶⁹ gibi Türk toplulukları İran'ın çeşitli kentlerine yayılmış

(63) Mehmet Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, s.11.

(64) Ali Kafkasyalı, age, s. 108.

(65) Ahmet Caferoğlu, age, s. 34-35.

(66) Nevzat Özkan, age, s. 86.

(67) Osman Nedim Tuna, "Ebi Verdi İran'da bir Türk Diyalekti", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni*, Türk Dil Kurumu Yayını, s.45-49, Ankara 1987.

(68) Bu destan "Âşıklık Geleneğinin En Uzun Manzum ve Mensur Destanı Şikâri Destanı" adlı bildiride tanıtılmıştır. 55 saat süren bu destan 1969 yılında Tebriz âşıklarından olan Âşık Yedullah tarafından söylenmiştir.

(69) Ahmet Caferoğlu, *Türk Kültür dergisinde "İran Türkleri" adlı makalede Ebiverdi Türkleri ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.*

şekilde yaşamaktadırlar.⁷⁰ Halk edebiyatında Bayatı, Geraylı, Varsak gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin kökünün İran'da olduğunun belirtisi sayılabilir.

Sonuç olarak bu gün İran'ın çeşitli bölgelerinde göçebe Türk varlığını yanı sıra Kuzey Batı, Kuzey Doğu ve Merkez de bulunan birçok yerleşik Türk kentleri bulunmaktadır. İran'ın Kuzey batısında bulunan Azerbaycan bölgesinde, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Sulduz (Neğede), Koşaçay (Miyandab) Eher, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra birçok kent ve kasaba bulunmaktadır. Türkçe konuşan başka halklar da İran'ın çeşitli bölgelerinde bulunmaktadır. Zagros Dağları civarında, Fars bölgelerinde ve Gurgan'da birçok Türk boyları yaşamaktadırlar. Türkmenistan'daki Türkmenlerin ataları Kuzeydoğu Türkmenleri ya da Fars Kaşgaylan gibi eskiden göçmen olan bu halklar yerleşik hayata karşı çıkıyorlardı, ancak belli bir suredir koy ve özellikle şehirler (Şiraz) olmak üzere yerleşmeye baş-

lamışlardır. Bu halkların hepsi Şiirdir ve Şiiğin İran'da devlet dini olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamışlardır ve bu da bu halklara önemli bir ağırlık kazandırmıştır. Ayrıca Astara bölgesinin orman kısımlarında Darilu Türk aşireti, Erdebil bölgesinde de Beybağlı Türkleri oturmaktadırlar. Kazvin civarında da Çeğini Türkleri bulunmaktadır. Verâmin mıntıkasında İmarluları, Sircan'da Başmulları, Urmiye civarında yaşayan Kasımluları, Bem ve Nermâsîr tarafında Afşarlarla birlikte oturan Şehbegileri de bu İran Türklüğü içine katmamız lazımdır. Bunların dışında yine Azerbaycan eyaletinde yaşayan Kiresunlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, İlhanlı, Kızılayak, Başoğuz, Uğurlu, Kovanlı, Karasanlı, Karadolaklı, Tahtakapılı, Karababalı, Kalaçlı, Muganlı, Hıtaylı, Avkanlı,

Kızılkeçili, Karaenikli, Karaçaylı, Osanlı, Umanlı, Kıyamandili, Çarıklı, Porsunlu, Develi Türk boyları yaşamaktadır.

(70) Ahmet Caferoğlu, age, s.55.

Kurulduđu günden
beri çalışana, üretene
kaynak sağlayan
Halkbank,
üreten, ürettikçe
değer kazanan
Türkiye'nin
bankası olmaktan
gurur duyar.

www.halkbank.com.tr

Üreten Türkiye'nin Bankası